

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 117-133.
Geliş Tarihi-Received: 27.03.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 12.04.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1271926

Orhun Türkçesinden Günümüze Arkaik Bir Fiil: Yêt-/Yed-

Yêt-/Yed- As An Archaic Verb From Orkhon Turkish

Emine GÜLER*

Öz

Dildeki temel sözcük türleri olan *isimler* evrendeki varlık ve kavramları; *fiiller* ise varlık ve kavramlara ait devinimleri temsil ederler. Türkçenin kavram karşılama kabiliyeti bir hayli zengindir. Zira tarihî Türk lehçeleri göz önünde bulundurulduğunda her varlığı, niteliği, kavramı ve eylemi karşılamaya yönelik düşünce üretimi söz konusu olmuş ve bu doğrultuda zihnin ihtiyaç duyduğu tüm sözcükler dile kazandırılmıştır. Özellikle fiiller konusunda Türkçenin yetkinliği dikkat çekmektedir. Türkler, konar göçer yaşam gelenekleri gereği eylem odaklı bir millettir. Yaşadıkları çağın ve coğrafyanın gerektirdiği tüm fiilleri söze yansıtmuşlardır. Zaman içerisinde bu fiillerin eklerle genişletilerek yeni anlamlar üretmesi, aynı fiil kök ya da gövdesinin çok anlamlılık kazanması, farklı sözcük türleriyle birleşerek deyimleşmesi ve mecazlaşması dilin eylemlerle işinin bitmediğini göstermektedir. Fiilin anlamsal genişliği ömrünü de belirler. Kullanım alanı genişleyen her sözcükte olduğu gibi çok anlamlı hâle gelen fiiller de dilde yaşamaya devam eder. Ancak bazı fiillerin karşıladığı anlam alanı daha sınırlıdır. Bu da onların dilde tutunmasını güçleştirir. *Yêt-/yed-* fiili de anlam alanı dar olan fiillerden biridir. İlk kez 8.yy.da Orhun Yazıtları'nda geçen sözcük tüm tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış ve günümüz Türkiye Türkçesinde de t>d değişimine uğramış şekliyle sınırlı bir kullanımda da olsa (ağızlarda ve atasözlerinde) tespit edilmiştir. Bir sözcüğün kullanımdan kalkması artık ona ihtiyaç duyulmadığını gösterir. Dili konuşan insanların yaşam tarzındaki değişiklikler sözcüklerin kalıcılığını belirler. At *yêt-/yed-* "atı çekerek götürmek, ilerletmek" bağlamında tarih sahnesine çıkan fiilin zamanla "yanında, beraberinde götürmek, yol göstermek, sevk etmek, hâkim olmak" anlamları kazanarak kullanımdan düşmemesi hatta zamanla *nefis yedmek* örneğindeki gibi mecazlaşması dikkat çekicidir. Çalışmada *yêt-/yed-* fiilinin tarihî lehçelerdeki kullanımları tespit edilerek yaygınlığı belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Orhun Türkçesi, *yêt-/yed-* fiili, tarihî Türk lehçeleri.

Abstract

Nouns which stand as fundamental word types in a language represent concepts and beings in the universe, whereas verbs represent motions belonging to these concepts and beings. The ability of Turkish to find equivalents for concepts and beings is quite affluent. In as much as, when Turkish dialects have been taken into consideration, the idea to be employed about equalize each being, quality, concept and verb in meaning has been mentioned and discussed. In this context, all words which mind needs have been acquired into the language. Particularly, the efficacy of Turkish Language about verbs is remarkable. Turks are action - oriented group of people as a requirement of their nomadic life style. They were able to reflect all verbs into speech, all of which were required by the age and the geography they lived in. It can be

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur/Türkiye, e-posta: gulereminee@gmail.com, ORCID İD: 0000-0001-5287-8702.

ünlüsünün- bulunduğu gerçeği Türk dil biliminde büyük ilgi uyandırmıştır. Kapalı /e/ sesinin Azerbaycan Türkçesinde kısa kapalı /e/ olarak korunduğu, Türkmencede kurallı olarak uzun /i/ ünlüsüne gelişmiş olduğuna yönelik saptamalar yapılmıştır. Ancak Talat Tekin'e göre (2022, s. 51) Orhun Türkçesinde kapalı /e/ ünlüsünün kısa türü de vardır. Kısa kapalı /e/ ünlüsü Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde korunmuş; Yakutça ve Çuvaşçada ise genellikle kısa /i/ye gelişmiştir. Tekin, kapalı /e/ sesini **kısa kapalı /e/** ve **uzun kapalı /e/** olarak ayırır ve *yet-* sözcüğünü uzun kapalı /e/ ile yazılan örnekler arasında zikreder:

Y(e)t- [yēt] "yemek, yedekte götürmek" (T 25).

Sözcük sonundaki "-t" ünsüzü Türkiye Türkçesine gelindiğinde ötümlüleşerek "-d"ye dönüşür ve benzer bağlamda kullanımını korur.

Uygurlara ait olan ancak Köktürk yazısıyla yazılmış 8. yüzyıla ait *Şine Usu Yazıtı*'nda *Tonyukuk Yazıtı*'ndaki ile aynı biçimde yazılan "yetdim" sözcüğü geçer (Orkun, 2011, s. 168):

*Tutdum<...>birle<...>anta bükegügde **yētdim**. Kēçe yaruk batar erkli sünüşdüim (ŞU D 1).*

Tuttum... bir ... orada ormanlığa **yetiştim**. Gece ışık batarken savaştım.

Sözcüğün iki farklı anlamda kullanımına ilk kez Uygur Türkçesi Dönemi'nde rastlanmıştır. Bu anlam günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılan "yetmek, yetişmek, ulaşmak, ermek, varmak, vasil olmak" anlamlarının temelini teşkil eder. Bu araştırmanın kapsamının dışında kalan bu kullanım sözcüğün eş sesli olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Sözcük bu bağlamdaki kullanımında Türkiye Türkçesinde t>d değişimine uğramaz. Bu durum iki sözcük arasındaki anlam bağımsızlığını göstermesi açısından önemlidir.

Clauson (1972, s. 884)¹, *yé:t- (-d-)* "(ata) liderlik etmek, yol göstermek" (bazı genişletilmiş anlamlarla) anlamlarını verir. Sözcük Kuzeybatı Kırım'da *yet-* (RIII 360); Nogaycada *yet-*; Güneybatı Osmanlıcada *yed-* olarak varlığını sürdürür. Yet-ek "öncü, kılavuz, başı çeken boştaki at vb." (Muhtemelen fiilden isim yapan -ek eki, -gek'ten daha orijinaldir) Kuzeydoğu ve güneydoğu hariç bütün çağdaş lehçelerde *yetek/cetek/jetek*; güneybatı Osmanlıcada *yedek* olarak kullanılır. +le- isimden fiil türetme eki olarak da Eski Türkçedeki (VIII T 25) (Tonyukuk I K 1) anlamıyla kullanılır. Budist Uygur metinlerinde *kolin yétip* 'görme engelli birini koluyla yönlendirmek' (PP 25, 1-2); Karahanlı Türkçesinde *Ol at yetti* 'O at yetti' (Kaş. II 314) (Clauson, 1972, s. 884).

Clauson (1972, s. 884) fiilin esas anlama bağlı olarak gelişen bir anlamından daha söz eder:

Yé:t-: Uygur Türkçesinde ayrı bir paragrafta ve üç farklı yerde *yeyt*-² şeklinde geçer. (-é, -d-yi dönüştürür). I 424, 18 (tizgin): KB *ukuş ol burunduk anı yetse er* 'Akıl bir yulardır. Eğer bir kimse onu kılavuz olarak kullanırsa (o arzularını elde eder.)' 159; dizginlenmiş kelimeler devenin burnu gibidir, kaçça yetse 'sen onları nereye yönlendirirsen' 206; Çağataycada *yét... at veyā ğayrı nesne yéd* 'at veya başka şey yönlendirmek' (Veliaminov-Zernov, 412); *yadək kâşidan* 'at yönlendirmek' (Senglah 348r). Kumancada XIV.yy. ikinci anlamda

¹ Clauson (1972, s. 884) *yéd-* (*yid-*) fiilini "hapax legomenon" olarak nitelendirir ve bu kökten türeyen *yédür-*, *yédil-*, *yédiş-* fiillerini vererek sözcüğün tek ünlüsü "-é-" nin "-i-" den daha yaygın olduğunu belirtir. Sözcüğü, Karahanlı Türkçesinden "Ol yetgek yédti" (MS. yeydti) şeklinde tanımlar. Buradaki anlam *balyayı ya da çuvalı (yetgek) doldurmaktır*. Bu sözcük DLT'de (*bohçayı veya heybeyi) doldurmak* olarak geçer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 964). *Yét-* fiiliyle aynı anlam alanında değerlendirilmesi mümkün olmadığından çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

² Sözcüğün *yeyt-* şeklinde yazımına Uygur Türkçesinde ulaşamamıştır (Wilkens, 2021).

geçer. Kıpçakçada XIII.yy. *canaba min carri'l-canib* 'atı çekerek ilerletmek'. Houtsma 35, II: xv qâda yet-. Osmanlıcada XIV.yy. *yed-/yéd-* 'bir insana ya da hayvana yol göstermek.'³

Räsänen (1969, s. 199) sözcüğü, mtü. *jät* "önderlik etmek", s. Uig. *Jet/jit* "bir nedenle yol göstermek", trkm. *it* "sürmek", jak. *siät* "elle yol göstermek", çuv. *šavet* "yol göstermek, önderlik etmek", çağ. osm. *jäda-* "iple önderlik etmek"; çağ. *jätä-k* "dizgin tarafından yönetilen şey", osm. *jäda-k*, tel. *djadak*, kzk. *djetak*, kaz. *djadak* "serbest vuruş", çitak "bir şeye öncülük etmek", Hakasça *çide-k* "fırsat", kaz. *jit-ak-lä* "yolda kalmak, elle önderlik etmek"; Otü. (Kat 1) *zädak-tä* (yularda) önderlik etmek,⁴ olarak anlanmaktadır.

Meninski (1860, s. 5565), *Türkçe-Arapça-Farsça Sözlüğü*'nde *yed-* fiilini "aygır atı eliyle yönlendirmek, tekneyi çekmek" olarak anlanmaktadır ve şu örneği verir:

Bir yeniçeri iki azap yedüb serfürüş dükkanına getürdi.

Sözlükte ayrıca *yed-* fiilinden türeyen *yedek*, *yedeğe almak*, *yedmek*, *yedekçi* sözcükleri de yer alır (Meninski, 1860, s. 5565).

Sevortyan (1989, s. 194) *Türkçe Etimolojik Sözlüğü*'nde *yet-* fiilinin anlamlarından birini *vesti* (Rusça) "yol göstermek, götürmek" olarak verir.

Nişanyan⁵, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Kökenbilim Sözlüğü*'nde sözcüğün "arında götürmek, çekerek götürmek" fiilinden evrildiğini ve *yedek* kelimesinin de Eski Türkçe *yet-* "yedeğine almak, yanında götürmek" fiilinden Eski Türkçe +(g)Ak ekiyle türetildiğini belirtir.

Hasan Eren (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ve Vambery (1878) *Türkçe-Tatarca Etimolojik Sözlüğü*'nde *yêt-/yed-* fiiline yer vermez.

Gülensoy (2007, s. 1105), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *yed-* (hlk.) *Yedeğe almak*; çekerek peşinden götürmek <yè:t- TT ve ondan türeyen *yedilme* sözcüğüyle *yedeğine çekmek* "hayvanı bağlayıp çekerek götürmek" <yêt-ek+i+n+e çek- birleşik fiiline yer verir (Gülensoy, 2007, s. 1108).

Tietze (2019, s. 286), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*'nde diğer kaynaklardan hareketle *yed-/yede-/yedi-/yet-/yide-* fiillerini "bir hayvanı başından bir iple çekmek, çekerek götürmek, yedeğinde götürmek; birini elinden tutup götürmek" (Meninski 1680 III, Atalay 1986 s.776, Bartholomaeus Georgievits 1943 [1544-1548], s. 122, O. Blau 1868 s. 243, Vambery 1901 s.180, H. Z. Koşay-İshak Refet 1932 I 421) olarak anlanmaktadır ve şöyle tanırlar:

Şeyh avlanmağa çıkmışdur kim elinde it dutmuşdur yeder (Tietze, 2019, s. 286, Zajackowski 1934'ten).

Bākısın paşa anuñ çekdi gider/ Kıdretile yël gemileri yeder (Tietze, 2019, s. 286, Enverî 1928'den).

Beni bendlü bile yêtdiler... Beni dutdılar, elümi ayağımı bağladılar, boynuma ip dağdılar, yêtdiler... Cengde anı dutup esir êtdiler, boynuna ip dağdılar, it yeder gibi yêtdiler (Tietze, 2019, s. 287, Ferec 1451'den).

³ Clauson (1972, s. 884) sözlüğünde, *jät-* sözcüğünün Uygur Türkçesinden itibaren görülen ikinci anlamı olan "ulaşmak, varmak, erişmek" anlamlarına da yer verir.

⁴ Räsänen (1969, s. 199) sözlüğünde, *jät-* sözcüğünün Uygur Türkçesinden itibaren görülen ikinci anlamı olan "ulaşmak, varmak, erişmek" anlamlarına da yer verir.

⁵ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yedmek>, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yedek> Erişim Tarihi: 25.03.2023

Dal gibi kolları küçük bir kız kadını yediyor (Tietze, 2019, s. 287, Necatigil 1956'dan).

Çağbayır (2017, s. 6331) *Ötüken Türkçe Sözlük'te yet-* fiilini yete [yet-e zarf], yedek olarak, yedekleyerek; [yèt-mek/yedmek يدمك] gçl. F. [-er] şöyle anlamlandırır:

1. (Binek hayvanı için) Yedeğine alarak çekip götürmek; yedekte götürmek; çekmek. (EAT) (Os T) (ağız)
2. (Tekne için) Bir halat yardımıyla kıydan çekerek akıntıya karşı götürmek.
3. Mecaz (Kişi için) Yanında, beraberinde götürmek; yol göstermek.
4. (Ağız) Bir kimseyi elinden tutup götürmek.
5. (Ağız) İzlemek.
6. (Ağız) Yönetmek.

2.Yèt- Fiilinin Tarihî Lehçelerde Görünümü

2.1.Orhun Türkçesinde Yèt- Fiili

Sözcüğün ilk görüldüğü yer 8.yy.da Orhun alfabesiyle yazılmış *Tonyukuk Yazıtı'* dir. Yazıtta Tonyukuk, ordu komutanı ve hakan danışmanı olarak kendi ağzından devlete hizmetlerini anlatır. Seferlerde izlediği stratejileri detaylı şekilde betimler. Sözcük, Tonyukuk'un Kırgızlara yaptığı seferi anlattığı bölümde yer alır:

... Sü yoritdim. Atlat, tédim. Ak termel keçe ugur kalıtdım. At üze bintiüre karıg sökdüm. Yokaru at yete, yadagin ıgaç tutunu agturtum.

...Orduyu harekete geçirdim. "Atlara binin!" dedim. Ak Termel (Irmağı'nı) geçerek yolu kısalttım. (Askeri) ata bindirerek karları söktüm. Yukarı (çıkarken) atları yedeğe alıp ağaçlara tutunarak çıkardım (Aydın, 2014, s. 122).

Erhan Aydın (2014, s. 122), metni ele aldığı çalışmasında sözcüğün ilk hecesinde *kapalı e* sesini göstermez ve Türkiye Türkçesine "atları yedeğe alarak" şeklinde aktarır.

Muharrem Ergin (2006, s. 72-73) de *kapalı e* sesini göstermez ve "atı yedeğe alarak" şeklinde aktarır.

Talat Tekin (1994, s. 11) *Tonyukuk Yazıtı* adlı kitabında *kapalı e* sesini göstermez ve "atları yedeğe alarak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarır. *Orhun Türkçesi Grameri* adlı kitabında (Tekin, 2022, s. 315):

yet-: yedmek, götürmek; (bir atı) yedekte götürmek;

yet-: yetmek, erişmek (MÇ D 1, 3) olarak vererek sözcüğü iki ayrı fiil şeklinde ele alır.

Hüseyin Namık Orkun (2011, s. 108) da *kapalı e* sesini göstermez ve *at yete* ifadesini "atlarını yedek yaya hâlinde" olarak aktarır.

Hatice Şirin User (2016, s. 748) çalışmasının *Dizin-Sözlük* kısmında *yet-* sözcüğünü "yedmek, (atı) yedekte götürmek; (yönelme-bulunma durumuyla) ulaşmak, erişmek" olarak anlamlandırır. Sözcüğün ilk anlamını *Tonyukuk Yazıtı'*ndan (s. 540); 2. anlamını (s. 453) *Şine Usu Yazıtı'*ndan tanıklar.

Öztürk (1996, s. 23), *Ötüken Türk Kitabeleri* adlı çalışmasında metni "yedek yaya hâlinde" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarır.

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımlarında "yedeğe almak" tabiri yaygındır. Bu tabirin daha iyi anlaşılması için yazıt metninin bağlamına bakılmalıdır. Tonyukuk, Kırgızlara

sefer ederken Kögmen dağ yolunun kapandığını öğrenince o yolu kullanmak istemez. Bozkır Azlarından bir kılavuz bulur. Az halkının yaşadığı yurt, Anı (Irmağı) boyunda ve bir at geçecek kadardır. Kılavuz o yoldan daha evvel geçebildiği için bir atlinin oradan geçmesinin mümkün olmasından hareketle ordunun da geçişi mümkün olacaktır. Tonyukuk, Ak Termel (Irmağı'nı) at üstünde geçerek yolu kısaltır ve yine (askeri) ata bindirerek karları söker (atlar yardımıyla karlı zemini yürünecek hâle getirir). Ancak yukarı doğru çıkarken at üstünde ilerlemek zorlaşır. Bu nedenle attan inerek bir yandan atları çeker, bir yandan da ağaçlara tutunarak ilerlerler. Öndeki askerler güç belâ ilerlerken İvrbaş'ı aşırıp yuvarlanarak inerler. Yan taraftaki engeli on gece (boyunca ilerleyerek) aşırıp giderler. Kılavuz yolu şaşırınca öldürülür. Kağan (bu duruma) endişelenir ve acele edilmesini emreder. Anı Irmağı'na varırlar ve o ırmaktan aşağıya doğru ilerlerler (Tonyukuk 1.Taş D 6- K 2).

Fiilin geçtiği metindeki coğrafi adlandırmalardan Ak Termel'in, Kırgız savaşları sırasında Anı Suyu'na yakın, Yenisey'in kollarından birisi olması muhtemeldir. Bugün de Anı Nehri'nin yukarılarına varmak için Ak Sug veya sadece Ak denilen bir sudan geçildiği söylenmektedir. Anı Sub ise Yenisey'in kollarından biri olan Abakan'ın bir parçasıdır (Gömeç, 2007, s. 1284). Betimlenen coğrafi konum, bozkırın uçsuz bucaksız düzlüğünde at koşturana Köktürklerin atlarına binemeyecekleri kadar dar geçitlerde atı geminden tutarak sürüklemelerini gerektirmektedir. Bu nedenle *atı yedeğe almak* tabiri esasen ata binmek yerine binicinin yürüyerek atı sonraki merhalede kullanmak üzere bekletmesidir. Buradaki durum betimlemesi, çetin coğrafi koşullar gerekçesiyle atların üzerlerine binilerek sürülebilmesi ve çekilerek götürülmesi yani yedilmesidir. Türkiye Türkçesine aktarımlarda başvuru olan *yedeğe almak* tabiri fiilin *-ek* ekiyle *yedek* kelimesini türetmesinden hareketle anlamlandırılmış olsa gerektir. Başka bir bakış açısıyla *yed-* fiilinin atın yedekte olması yani kullanılmıyor olması yahut dönemin akın şartları gereği asıl atlara ek olarak boşta başka atların da birlikte bulundurulması ve bunların çekilerek götürülmesi anlamı da muhtemeldir. Sonuç olarak sözcüğün somut bir eylemsel tasviri söz konusu olduğundan ilk rastlanan anlamın "atın yularından çekilerek götürülmesi" olduğu görülmektedir.

2.2.Uygur Türkçesinde Yêt- Fiili

Caferoğlu (1968, s. 299), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'*nde *yêt-/yed-* fiiline bu bağlamda yer vermez. Wilkens (2021, s. 892, 894), *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı çalışmada *yêt-* fiilini "yetmek, yetişmek, erişmek, ulaşmak, arkasından yetişmek; tutmak, birdenbire almak" şeklinde anlamlandırır ve *yêt-* kökünden türeyen *yetiglig* sözcüğünü "(at) sürülmüş" olarak verir.

Uygur Türkçesi eserlerinde *yêt-* fiili "bir hayvanı çekerek götürmek" anlamında geçmese de "bir kimseyi herhangi bir uzvundan tutup çekerek götürmek" manasında Orhun Türkçesindeki kullanıma yakın bağlamda geçer. *Orhun Yazıtları'*nun içeriğinden kaynaklı sınırlı söz varlığı sözcüğün bu kullanımını barındırmasa da Uygur metinlerindeki kullanımın da ilk tanıklanan bağlamdan kesin olarak koptuğunu göstermez. Fiilin at dışında *birini çekerek götürmek* anlamında kullanımı Uygur Dönemi Budist metinlerinden İyi Kötü Prens Çatığı' de geçer:

Ol ödün tigin özi barıp kolin yetip içgerü kañı kan tapa kigürdi (İKP XXV) (Tulum ve Azılı, 2015, s. 91).

O zaman şehzade (bizzat) kendisi gidip (kılavuzu) kolundan (tutarak) beraberinde götürüp han babasının huzuruna getirdi.

Ol ödün edgü ögli tigin yirçi awıçka kolin yitip yiti kün bilçe boğuzça suvda yorıp kümüşlüg otrukka taçka tegdi ... (İKP XXXVI.3) (Tulum ve Azılı, 2015, s. 91).

O zaman iyi niyetli şehzade yaşlı kılavuzun koluna girerek yedi gün bellerine ve boğazlarına kadar (olan) suda yürüyüp gümüşlü adaya ve dağa ulaştılar.

Tulum ve Azılı (2015, s. 218) sözcüğü “tutmak” olarak anlamlandırır da metnin aktarımını “koluna girmek, beraberinde götürmek” şeklinde yapar.

Yıldırım (2017, s. 367), *yet-* fiilinden türemiş *yetişlik* sözcüğünü “yedekte, yedekte olarak” şeklinde anlamlandırarak İrk Bitig’den tanıklar:

Eviñerü kelser özi atanmış ögrünçülüğ atı yetişlig kelir (İB, 55).

Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı da yedekte geliyor.

Tekin (2013, s. 66), *İrk Bitig* dizininde bu örnekteki *yetişlik* sözcüğünü “yetkin, idmanlı” olarak anlamlandırır. Metindeki bağlamdan yola çıkılırsa “çekilerek (yedekte) getirilme” şeklindeki anlamlandırma daha yerinde olacaktır.

2.3.Karahanlı Türkçesinde Yêt- Fiili

Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvānu Lugāti't-türk'te yêḏ-* ‘bohça veya heybeyi doldurmak’; *yet-/yit-* ‘yetişmek, erişmek, ulaşmak’; *yêt-* ‘yedemek, yol göstermek’ (cet- Oğuz ve Kıpçaklarda) şeklinde geçer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 964, 967). *Yit-*, *yet-* ve *yêt-* sözcükleri anlam farklılığı gözetilerek şöyle örneklendirilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 331):

(Yit-) *Yitti neḡ.* ‘Nesne kayboldu.’

(Yet-) *Ol meni yetti.* ‘O, bana ve başkasına yetişti.’

(Yêt-) *Ol at yetti.* ‘O; atı, kör vb. lerini yeddi (onlara yol gösterdi).’

Ünlü (2012, s. 983), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü’nde* DLT’de geçen *yêḏ-* bohça veya heybeyi toparlamak uçlarını birleştirmek; *yedilmek*: dikilmek içine eşya konmak (DLT CIII 77-22); *yid* (DLT CIII 434-16) sözcüklerini verir. Çalışmanın bağlamını oluşturan anlamı ise *yit-* “yetmek, yedeğinde götürmek” krş. *yet-* (Ünlü, 2012, s. 1007) olarak ele alır ve Kutadgu Bilig’den tanıklar:

Olardın kereki saḡa ilmi ol,

Könilikke yetse ayu berse yol (KB 4352) (Arat, 2007, s. 437).

Senin için lâzım olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek doğruluğa sevk ederler.

Aslında bu metindeki anlam sözcüğün *çekerek götürmek, ulaştırmak* anlamına ek olarak zamanla kazandığı *yöneltmek, yönlendirmek, kılavuz olmak, sevk etmek* bağlamındadır. Sözcüğün benzer anlamda kullanımına şu örnekte de rastlanır:

Ukuş ol burunduk anı yetse er,

Tilekke tegir ol tümen ârzû yer (KB 159) (Arat, 2007, s. 32).

Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa/yönlendirirse dileğine erişir ve bütün arzularına nail olur.

2.4.Harezmi Türkçesinde Yêt- Fiili

Fuzuli Bayat (2008, s. 521, 524) *Orta Türkçe Sözlük’te yet-* “ulaşmak erişmek; kâfi gelmek; eklemek bağlamak; yedeğine almak; kapanmak (yara için); elinden tutarak götürmek, çekmek” ve *yid-* “yedeklemek” fiillerine yer verir.

Kısâsü'l-Enbiyâ’da sözcük *yit-* olarak ele alınır ve *yit-* “yetişmek erişmek ulaşmak”; *yit-* “gütmek, birlikte götürmek, taşımak” olarak iki şekilde anlamlandırılır (Yılmaz vd.

2013, s. 1192). Eserde sözcüğün *sığır yedmek* ve *bir nesneyi/birini çekerek götürmek* anlamında kullanımına rastlanır:

Ol sığır yilüp geldi hattā kim anuñ öjinde durdı pes sunup yilisin dutup yiddi. Kaçan yitse sığır söyledi (KE 483/15) (Yılmaz vd. 2013, s. 302).

O sığır koşup geldi. Hem de onun önünde durdu. (O) hamle yapıp yelesinden tutup çekek götürdü. Çektiğinde sığır söyledi.

Eserde sözcüğün “birini çekerek götürmek, beraberinde götürmek” anlamında kullanımını da geçmektedir:

İsmā'il 'avratı eyitdi iniñ başıñuzı yuyayın. İbrāhim inmedi. Pes ismā'il 'avratı yiddi. İbrāhim'i makāma getürdi (KE 163/12) (Yılmaz vd. 2013, s. 146).

İsmail'in karısı dedi ki: “İnin başınızı yıkayayım.” İbrahim inmedi. İsmail'in karısı çekerek götürdü. İbrahim'i makama getirdi.

Otuз akça virdiler kim geldi isā'yı bulara gösterdi pes isā'yı dutup ipile berkitdiler ve yiderlerdi (KE 850/11) (Yılmaz vd. 2013, s. 482).

Otuз akçe verdiler ki geldi İsa'yı bunlara gösterdi. Ondan sonra İsa'yı tutup iple sıkıca bağladılar ve çekerek götürürlerdi.

2.5.Kıpçak Türkçesinde Yêt- Fiili

Toparlı vd. (2007, s. 319), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'*nde fiili *yet-* “yedeğine almak, sevk etmek (TA, TZ)” şeklinde ele alır.

Kıpçak Türkçesi Dönemi sözlüklerinden *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkî Acemî ve Mugālî'*de *yet-* fiili “yedeklemek” olarak tanımlanarak emir kipi 2.şahıs çekiminde örneklenir: *yetkil* (37a/11) [H104, K127] (Toparlı vd., 2000, s. 156). Dönemin bir başka sözlüğü olan *Et-tuhfetüz-zekiyye'*de de *yet-* “yedeğine almak, sevk etmek; erişmek” olarak tanımlanır (Atalay, 1945, s. 285).

Kıpçak Dönemi eserlerinden *Kitābü'l-Ef'âl'*de *yet-* fiili, “yetişmek ulaşmak; yetmek, yedekte götürmek” olarak anlamlandırılır ve metinde şöyle tanıklanır (Eminoğlu, 2011, s. 106, 309):

Yorga aṭ kaytardı, yulkılarını suvdın yā sürdi/beglik kıldı aña kayttı anuñ tapa bu fayda sordı igligin, sökelni öldi yetti⁶ anı bu yetgen boyun berdi aña kaltaklık kıldı (KEF 51b-52a).

Rahvan at döndürdü, yulkıları sudan sürdü. Onlara lider oldu ve döndü. Ondan sonra? hastalıklı, marazlı olan öldü, onu yeddi. Bu yedilenler itaat etti ve ona hizmet etti.

Dönem eserlerinden *İrşādü'l Mülūk'te* de sözcük *yet-* “kâfi gelmek; yanında sürerek götürmek, itmek” olarak tanımlanır (Toparlı, 2017, s. 468). Metinde “kurbanlık yedmek” olarak şöyle geçer:

Taḳı kurbānlıḳını sürmek yaḥşıraḳ turur yitmekden anı meḡer kim kaçan kim bolsa sürülmes bolsa ol vaḳt anı yitip iletkey (İM 343a/6) (Toparlı, 2017, s. 250).

⁶ Bazı sözcüklerdeki e-i denkliliğinden dolayı metnin Türkiye Türkçesine *öl-* *yit-* ikilemesi göz önünde bulundularak aktarılması da söz konusudur. Eminoğlu, çalışmasının dizininde buradaki *yet-* ve *yetgen* sözcüklerini “yedeklemek, yedekte götürmek” olarak verir. Metnin tıpkıbasımında *yet-* fiili (52a/2) يتتى (yetti), يتكن (yetgen) şeklinde; *yit-* “kaybol-” fiili ise (120a/1) يئكن şeklinde esre ile yazılmıştır (Eminoğlu, 2011: 51, 119). Çevik de (2015: 21) fiili “kök hece ünlüsü e ile yazılanlar” arasında zikreder. Metnin söz dizimi göz önünde bulundurulduğunda devrik yapıların art arda sıralanması “anı” nesnesinin *yet-* fiiline bağlanmasını gerektirir. Ancak aksi takdirde de nesnenin *yetgen* sıfat-fiiline bağlanması söz konusudur ki her durumda sözcüğün “yedeğe almak” anlamı tanıklanmış olur.

Kurbanlık (hayvanı) sürmek (önüne katıp götürmek) yedmekten (zorla çekerek götürmek) daha iyidir. Ne zaman sürülmezse o zaman onu yedip iletcek(sin).

2.6.Çağatay Türkçesinde Yêt-/Yed- Fiili

Çağatay Türkçesi sözlüğü *Abuşka Lügati'*nde sözcük *yit-* *يیت* "emr idüp yetiş dikedür ve bir dağı at veya gayrı nesne yid deyü emr eylemekdür" şeklinde geçer (Güzeldir, 2002, s. 493). Dönem sözlüklerinden *Fethali Karçar Lügati'*nde *yet-* fiili bu bağlamda geçmez ancak *yidek* sözcüğü "yede at" (7795) olarak verilir (Rahimi, 2016, s. 1562). *Şeyh Süleyman Efendi Lügati'*nde *yedmek* "yapışup çeküp götürmek, delalet etmek, çekmek"; *yedek* "yede- taş; maiyetde giden redif şeyler, hususen at yedeği" olarak geçer (Kunos, 1902, s. 104).

Ünlü (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü'*nde *yit-* "yetmek ulaşmak; yetişmek; kâfi gelmek; kaybolmak; yede at göndermek" (krş. *yêt-* *yet-* *it-* (AL, ŞSL, BV, BD, GT, HBD, LD, ÇFK, TMA, TEH, MÜN, YED, Sİ, FK, ŞHD, MK, GN) (s.1255-1256); *yed-* "çekip götürmek, çekmek, yapışmak" (ŞSLM) (S. 1245) sözcüklerini verir ve aynı fiilden türeyen *yedek* ve *yedektaş* "maiyetinde giden, arkadan gelen şeyler; yede at, eğlence ve tören atı" (ŞSL) (s.1245) sözcüklerini de bu bağlamda anlamlandırır.

2.7.Eski Anadolu Türkçesinde Yêt-/Yed- Fiili

Dede Korkut boylarında sözcük "yedeekte götürmek" anlamıyla at/deve *yet-/yed-* şeklinde tanımlanmıştır (Ergin, 2014, s. 327):

Hem ölülerünüzün yorgasına binerem kâhillerin yederem, deidi (DK 274/13) (Ergin, 2014, s. 235).

Ölülerinizin rahvan atlarına binerim, tembel olanlarını yederim.

Tavla tavla şahbaz atlarını biz binmişüz, katar katar kızıl devesini biz yetmişüz (DK 40/6) (Ergin, 2014, s. 97-98).

Tavla tavla yiğit atlarına biz binmişiz, katar katar kızıl develerini biz yedmişiz.

Sözcük, *Yunus Emre Divanı'*nda da aynı bağlamda geçmektedir:

Dilden nesnene gelmez, suyla gönül yunmaz

Girçeğin gelenleri yederler bir kıylıla

Dün ü günün çekerler ol kıl üzülün diyü

'Ömrin anda berkitmiş yedilür bir kıylıla (YED 304/5-6) (Tatçı, 2012, s. 440).

Sözün faydası yoktur (?), suyla gönül temizlenmez. Gerçeğin gelenleri bir sözle yol gösterirler. Gece gündüz o saz telini çekerler kopsun diye, (o ise) ömrünü orada bir sözle sağlamlaştırıp yoluna gider.

2.8. Osmanlı Türkçesinde Yêt-/Yed- Fiili

Şemsettin Sami (1900, s. 1544), *Kamus-ı Türkî'*de *yed-* fiiline yer vermez ancak *yedek* sözcüğünü "hayvan çekecek ip, yular sapı; akıntıya karşı sahilten kayık ve gemi çekmeye mahsus ip; yularından çekilerek götürülen boş at" olarak tanımlar ve "Seyis bir yedeğe götürüyordu." cümlesiyle örnekendirir.

Osmanlı Türkçesi Dönemi eserlerinde de sözcüğün kullanımı tespit edilmiştir⁷:

Hatt-ı nev-hîzi degüldür ser-i mü cây-ı keder

⁷ Örnek beyitler <https://lehcediz.com/> dan alınmıştır.

*Şanma ey dil **yedilip** mûy ile devlet gelmez (Kâmî Divânı)*

Ey gönül, sevgilinin yeni beliren ayva tüyleri, başındaki saçları için üzüntüye mahal yoktur. Saçların peşine takılarak saadet gelir sanma.

Nice ‘ârif geçinir var şulehâ şeklinde

*Ķā’îl-i şehvet olan nefsini bilmez **yedemez**.*

Salih görümlü (iyi hâlli kimseler) kimselerden arif geçinenler vardır. Şehvete boyun eğmiş olanlar nefsini bilmez, yedemez (zapt edemez).

Giryeden çeşm-i ‘alîlim göremez rāh-ı gamı

*Kerbelâ deştine yārân beni elden **yedeler** (Hâfız Ahmed Paşa Dîvânı)*

Kör gözüm gözyaşından gam yolunu göremez, Kerbelâ eline beni dostlar elden götürsünler.

Kubbealtı Lügati’nde⁸ yed- fiili şöyle geçer:

1. Berâberinde, yedeğinde götürmek, yedeklemek:

*Germiyanoğlu dahi gelinin atın **yedmeğe** çaşnigir başısın bile gönderdi (Âşıkpaşazâde).*

2. mec. Çekip götürmek, yol gösterip bir yöne doğru sevk etmek:

*Azmışt hem doğru yola **yeden** ol (Darir).*

Mâzî o bir muallim, o bir pîr, o bir peder

Hâlin tutup sinirli elinden ağır, sabur

*Âtîye doğru **yedmeli** (Tevfik Fikret).*

Mazi... O bir öğretmen, o bir pîr, o bir peder... Şimdinin sinirli elinden yavaşça ve sabırla tutup geleceğe doğru götürmeli.

*İşte bunları **yeden** bu hisleridir (Rûşen E. Ünaydın).*

Bulgaristan Türkleri arasında da *yedmek* fiili “dört ayaklı hayvanları çekerek ilerletmek” anlamında kullanılmaktadır. *Yed-* fiilinden türeyen *yedek* sözcüğü *Türkçe-Bulgarca Sözlük*’te “yular; hayvanı bir yere götürmek, kayık çekmek için ip” olarak tanımlanır (TBS, 1962, s. 630).

3. Tarama ve Derleme Sözlükleri’nde Yêt-/Yed- Fiili

Tarama Sözlüğü’nde⁹ *yedmek*, (*yidmek*) olarak geçen sözcük “çekmek, yedekte götürmek” olarak anlamlandırılarak 14-19. yy. arası eserlerinden tanıklanır. Sözcüğün *deve*, *at*, *köpek*, *eşek* gibi dört ayaklı hayvanları çekerek götürmek anlamlarında kullanımları şöyledir:

Dur üşte kapıda iki at var/ Düzülüp hep üstünde âlât var

*Birin bin ü eğlenme birin **yid**/ Şarın kapısı yolunu dut git (Süh. XIV 148).*

Dur! İşte kapıda hazır hâlde teçhizatlı iki at var. Birine bin ve oyalanmadan birini yed, şehrin kapısının yolundan git.

*Devemizi her birimiz **yidelüm***

Geliniz kim yine Rum’a gidelim (Man. Tayr XIV 43).

⁸ <http://lugatim.com/s/yedmek>

⁹ Tarama Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>

Devemizi her birimiz yedelim/ Geliniz ki yine Anadolu'ya gidelim.

Yanlarınca birkaç dört ayaklı yederler, od göz, yel yürüyüşlü, hançer dişli (Letaif, XVI 81).

Yanlarında birkaç dört ayaklı(yı) çekerek götürürler, ateş(ten) göz, yel yürüyüşlü, hançer dişli...

Boynuna ip taktılar, it gibi yeddiler (Aş XVI 177).

Dersin ne sebepten beni har gibi yeder nefis

Boyundağı dünya emelinden reseni gör (Lâmii XVI 61).

Dersin ne sebepten beni eşek gibi yeder nefis/ Boyundaki dünya emelinden ipi gör.

Sözcüğün birini çekerek, iterek götürmek anlamında kullanımları daha çok görme engelli bireylerin yürümesine eşlik etmek manasında görülmektedir:

Hayber vak'asında Ali'nin gözü ağrırdı, vardım gözü görmezdi. Yede yede peygambere getirdim (Hay. XV 61).

Irakdağı nesnelere görmezdi, yakındağın görürdü. Kimse yidmeğe muhtaç değildi (Kesir XV 266).

Sözcüğün mecazlı kullanımları da görülmektedir:

Uşşakı kamu eyledi meyhane esiri

Dünyayı yeder bir kıl ile vay bu ıklık (Revani XVI 76).

Bütün âşıkları meyhane esiri yaptı/ dünyayı yeder bir söz ile bu çalğı.

Yüzün gördüm aklım oldu perişan

Aşkın yeder beni keşan ber-keşan (Saz. Üsküdarı XVII 117).

Yüzünü gördüm aklım perişan oldu/ Aşkın beni zorla çeke çeke yeder.

Yed- fiili *Derleme Sözlüğü'*nde¹⁰ "bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek" anlamlarında İshaklı *Bolvadin -Afyon, Eymir *Bozdoğan, -Aydın, *Alaşehir -Manisa ve çevresi, *Susurluk -Balıkesir, Fili *Biga, *Lapseki -Çanakkale, Tokat -Eskişehir, *Düzce -Bolu, *Adapazarı -Sakarya, Samsun, Salman *Akkuş -Ordu, Trabzon, Çanılı *Ayaş, *Nallıhan -Ankara, *Bor, -Niğde, *Ermenek -Konya, *Mut ve köyleri, Tönük *Mersin -İçel, Unulla *Akseki -Antalya, *Lüleburgaz -Kırklareli civarında kullanılmaktadır (DS 1979 cilt: 11). "İzlemek" anlamında *Koyulhisar -Sivas civarında (DS, 1979, C. 11); "elinden tutmak" anlamında *Kula Manisa (DS, 1982 cilt: 12); "yönetmek" anlamında Niğde (DS, 1982, C. 12); "yedeğinde götürmek" anlamında Erzurum civarında kullanılmıştır (Gemalmaz, 1995, 3 cilt).¹¹

4. Türkiye Türkçesinde Yêt-/Yed- Fiili

Türkiye Türkçesinde *yedmek* şeklinde *t>d* değişiminde uğrayan sözcüğe Anadolu ağızlarında rastlanır. *Çevrim içi Güncel Türkçe Sözlük'*te¹² *yed-* fiilinin iki anlamı verilir:

1.(*hlk.*) Çekerek peşinden götürmek, yedeğinde götürmek:

Çakır, ömründe ilk defa bir kağrı yürütüyor, öküz yediyordu. - Nihal Atsız

Sözcüğün buradaki anlamı Orhun Türkçesindeki "at yêt-" anlamıyla örtüşür.

¹⁰ Derleme yeri köy ise başına herhangi bir im konmamıştır; derleme yeri ilçe ise başına *, il ise - konmuştur.

¹¹ Derleme Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>

¹² <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 26.03.2023].

2. (hlk. mecaz) Yanında, beraberinde götürmek:

*Burhan'ın kolu Ayşe'ye düşmesin diye sımsıkı sarılmış, yalnız bir arkadaş ve kardeş gibi değil, aynı zamanda bir sevgili rikkatiyle onu **yediyordu**.* - Halide Edip Adıvar

Fazıl Hüsnü Dağlarca'ya ait *Mustafa Kemal'in Kağnısı* adlı şiirde de sözcük Orhun Türkçesindeki kullanımıyla geçer¹³:

***Yediyordu** Elif kağnısını,
Kara geceden geceden.
Sankim elif elif uzuyordu, inceliyordu,
Uzak cephelerin acısıydı gıcırtilar,
İnliyordu dağın ardı, yasla,
Her bir heceden heceden.*

Ömer Asım Aksoy (1988) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde *yed-* fiilinin geçtiği üç atasözüne yer verir:

*Bir katar deveyi bir eşek **yeder**.*

Sessiz, uysal bir topluluğu, niteliksiz, ahmak bir kişi bile yönetir (Aksoy, 1988, s. 197).

*Deve büyüktür amma beşini bir eşek **yeder** (Eşek küçüktür amma dokuz deveyi yeder).*

Sözde büyük olmakla akıl büyük olmaz. Büyük görünüşlülerin bir araya gelmesi de akılı çoğaltmaz (Aksoy, 1988, s. 238).

*Yularsız deve **yedilmez**.*

Disipline bağlı olmayan kişi, istenildiği gibi yönetilemez (Aksoy, 1988, s. 479).

5.Yêt-/Yed Fiili Türemeleri

Yêt-/Yed- fiilinden türeyerek ya da birleşik fiil yoluyla oluşan ve aynı bağlamda değerlendirilen fiiller şunlardır:

Yede-: Ağızlarda [yet-mek> yed-e-mek] geçişli fiil olarak da geçen sözcük, "bir kimseyi elinden tutup götürmek; bir hayvanı yedeğe alarak çekmek; bir kimseye destek vermek, desteklemek" anlamlarına gelir (Çağbayır, 2017, s. 6329).

Yeder-: Bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alarak çekmek (Çağbayır, 2017: 6329).

Yedir-: Ettirgenlik ekiyle türeyen sözcük [yêt-mek> yed-dir-mek] ağız gçl. F. [-ir] birinin yürümesine yardım etmek (Çağbayır, 2017, s. 6378); "çektirtmek, götürmek, birinin yürümesine yardım etmek (Tietze, 2019, s 287).

Yete vur-: (ağız) (at, eşek, katır için) yürürken arka ayak ön ayağa çarpmak (Çağbayır, 2017, s. 6329).

Yêt-/Yed- fiilinden türeyerek aynı bağlamda değerlendirilen isimler şunlardır:

Yetemeli: Atın ön bacakları arasındaki nişan (Çağbayır, 2017, s. 6369).

Yedecek: [Yêt-mek> yed-ecek] (ağız) isim, saban okunun ön ucundaki deliğe boyun-duruğu tutturmak için geçirilen kalın demir ya da ağaç çubuk; önder, kılavuz (Çağbayır, 2017, s. 6328); kılavuz, önder (Çorum) (TDK DS).

Yeden: Yedme eylemini yapan, yedici (Çağbayır, 2017, s. 6329).

Yidegüç: At yedekleyen kişi (Bayat, 2008, s. 524).

¹³ <https://www.ktb.gov.tr/TR-96438/mustafa-kemalin-kagnisi--fazil-husnu-daglarca.html>

Yidiçi: Atı yedekleyen kişi (Bayat, 2008, s. 524). Sözcük *yedici* şeklinde “körü elinden tutup götürülen anlamında *Yalvaç -Isparta, *Tire -İzmir, Tokat -Eskişehir, *Kurşunlu -Çankırı, *Mut ve köyleri -İçel ağızlarında kullanılmaktadır (DS).

Yedek [Yet-mek (çekmek)>yed-ek] isim, hayvanı çekmekte kullanılan ip veya yular sapı; yularından çekilerek arkadan götürülen boş at; yedekte götürülen at (Bahşayış); (dnz.) Akıntıya karşı tekneyi çekmeye yarayan ip; (dnz.) yedekte çekilerek götürülen deniz aracı; (ağız) kağınlarda boyunduruğu oka bağlayan ağaç çivi; arabayı çeken çatal ağaç; hayvanı yedeğe alan ip veya yular; ip kayış veya zincirden yapılan yuların elle tutulan bölümü; yedek küreği (ağız) ekmekçilerin odun atmakta kullandıkları demir uçlu kürek (Çağbayır, 2017, s. 6328).

Yularından çekilerek götürülen boş binek hayvanı; hayvanı yedeğe alan yular veya ip < OT. Yet- (çêt-, yet-) (DLT: yetil- ‘1. Güdölmek, yedilmek; 2.erişilmek, yetişilmek). TT: YEDEK+Çİ/LE-/LE-ME/LEŞ-/Lİ/LİK) (Gülensoy, 2007, s. 1106); elle çekilip götürülen at (Tietze, 2019, s. 287).

*Kubbealtı Lügati’nde*¹⁴ sözcük “yularından çekilen boş binek hayvanı; çekilerek götürülen deniz aracı; hayvanı yedeğe alan veya kayık vb.ni akıntıya karşı karadan çeken ip” olarak tanımlanır.

Yedek sözcüğünden türeyerek *yêt-/yed-* fiili bağlamında kullanılan sözcükler şunlardır:

Yedekle- (Osmanlı Türkçesi) (gemi tekne araç at ve benzeri için) arkasından veya yandan iple çekerek götürmek, yedekte çekmek, yedeğine almak; (ağız) bir kimseyi elinden tutarak götürmek; birini kandırıp götürmek; birini desteklemek; güç vermek; hız kazandırmak; kolay akması için arkdaki suyun önündeki engelleri çapa veya kazma ile açmak (Çağbayır, 2017, s. 6329). Yedekte çekmek, yedeğe almak →yedek [+le-] An. Ağıl.: yedekle- “birini kandırıp götürmek; birini desteklemek, güç hız vermek; kolay akması için suyun önünü açmak” (DS. XI, 4220) anlamına gelir (Gülensoy, 2007, s. 1106). *Yedeklemek* fiili *Derleme Sözlüğü’nde* “birini kandırıp götürmek” anlamıyla *Eğridir köyleri -Isparta; “birini desteklemek, güç, hız vermek” anlamıyla *Eğridir ve köyleri, Uluğbey *Senirkent -Isparta -Burdur; “bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek” anlamıyla *Eğridir köyleri -Isparta, *Alaşehir -Manisa, Tokat -Eskişehir, *Kandıra -Kocaeli, *Düzce -Bolu, *İskilip -Çorum, *Merzifon -Amasya, Bayadı -Ordu, -Rize, *Erciş -Van, *Ağın -Elâzığ, *Arapkir -Malatya, Hacııyas *Koyulhisar -Sivas, Çanlılı *Ayaş -Ankara, *Lüleburgaz -Kırlareli; “hayvanın yularından tutarak yürümek” anlamında *Susurluk Balıkesir, Salman *Akkuş -Ordu’da kullanılmaktadır (DS).

*Kubbealtı Lügati’nde*¹⁵ *yedekle-* fiili şöyle tanınlanır:

1. Yedekte çekmek:

Hayvanları yedekleyip ağaçlar arasına daldılar (Aka Gündüz).

2. halk ağzı. Birini desteklemek, güç vermek:

Nûri, anacığı garipse mesin diye âdeta ev erkeğı çalımında geziyor, Zühre’yi yedekler ve korur gibi dolaşıyor (Safiye Erol).

Yedekçi: Hayvanı yedeğe alan kimse; bir aracı yedeğinde götürülen kimse; akıntıya karşı kayığı iple karaya çeken kimse, kolancı →yedek[+çi] (Gülensoy, 2007, s. 1106).

¹⁴ <http://lugatim.com/s/yedek>

¹⁵ <http://lugatim.com/s/yedeklemek>

*Kubbealtı Lügati'*nde¹⁶ sözcük şöyle tanıklanır:

1. Hayvanı yedeğe alıp götüreren kimse:

Uçurumlu dağlara alışkın olmayan nakliye develeri yedekçileriyle berâber kaybolmuştu (Ömer Seyfeddin).

2. Kayık vb.ni akıntıya karşı kıyıda ipe çekerek yürüten kimse.

3. halk ağzı. Yardımcı.

Yedekli: Yedilen, çekilen hayvanı vb. bulunan (Çağbayır, 2017, s. 6329).

Yedeklik: Atı yedekte çekmek için başlığa takılan ipten yapılma uzun şerit (Çağbayır, 2017, s. 6329).

yêt-/yed- fiilinin -ek ekiyle *yedek* şeklinde türemesinden sonra “al-, çek, götür-” fiilleriyle birleşik fiil oluşturduğu söz gruplarının anlamı da *yêt-/yed-* fiilinin anlamıyla paralellik arz eder:

Yedeğe almak: Bir ipe bağlayarak peşinden çekip götürme; destek verip yanında yürümek; hareketine ya da yürümesine yardım etmek (Çağbayır, 2017, s. 6328); *yedeğine al-* “arkasına geçmek, sürtünecek biçimde konum almak” (Tietze, 2019, s. 288).

Sözcük *yedeğe/yedine almak* söyleyişiyle [Yedeklemek, yedine almak] hayvanın yularından tutarak yürümek anlamında *Güdül -Ankara ağızlarında geçmektedir (DS).

*Kubbealtı Lügati'*nde¹⁷ *yedeğe al-* tabiri “bağlayıp arkasından götürmek” anlamında şöyle tanıklanır:

Zebun düşen gemileri ve fırtınada yelkeni yırtılan, sereni kırılan gemileri yedeğe alıp imdat etmek maslahatı için bunlar geride giderler (Kâtip Çelebi' den Seç.).

Yedeğine çekmek (ağız) “hayvanı bağlayıp çekerek ardından götürmek”; **yedek çekmek** “(dnz.) akıntılı suda tekneyi bir ipe karadan çekmek; (ağız) güçsüz araba atlarının yanına bir üçüncü atı koşmak”; **yedekte çekmek** “(dnz.) akıntılı suda tekneyi bir ipe karadan çekmek”; **yedekte götürmek** (ağız) bir insana elinden tutup götürmek; bir hayvanı yedeğine alıp götürmek” (Çağbayır, 2017, s. 6328).

Yedeyi elden koyma- “elden bırakmamak, boş tutmamak, yakasını bırakmamak (Tietze, 2019, s. 288).

Sonuç

Sözcüklerin zamanla yeni anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmesi, eklerle genişleyerek veya başka sözcüklerle birleşme yoluyla yeni kavramları karşılama sözcüğün kullanım sıklığını artırdığı gibi dilde kalıcılığını da artırır. Kullanım alanı genişleyen her sözcükte olduğu gibi çok anlamlı hâle gelen fiiller de dilde yaşamaya devam eder. Ancak bazı fiillerin karşıladığı anlam alanı daha sınırlıdır. Bu da onların dilde tutunmasını güçleştirir. Anlam alanı dar olan fiillerden biri olan *yêt-/yed-* fiili bütün tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış ve günümüz Türkiye Türkçesinde de t>d değişimine uğramış şekliyle sınırlı bir kullanımda da olsa ağızlarda ve atasözlerinde yaşamaktadır.

Yêt-/yed- fiili ilk olarak Orhun Türkçesinde “atı çekerek götürmek, ilerletmek” anlamında *at yêt-* söz grubunda geçmektedir. Uygur Türkçesi eserlerinde ise “tutarak götürmek; yanında, beraberinde götürmek” anlamında *kolın yêt-* söz grubunda tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesinde sözcüğün ilk anlama ek olarak “yol göstermek, yöneltmek,

¹⁶ <http://lugatim.com/s/yedek%C3%A7i>

¹⁷ <http://lugatim.com/s/yedek>

yönlendirmek, kılavuz olmak, sevk etmek” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. Harezmi Türkçesinde sözcük, *sıgır yed-* söz grubunda ve ayrıca “birini tutup çekerek götürmek” anlamlarında geçmektedir. Kıpçak Türkçesi eserlerinde sözcüğün *at/kurbanlık yed-* söz grubunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *at/deve yed-* söz grubunda geçen sözcük başka bir örnekte ise mecazi anlamda “yol göstermek, yönlendirmek” şeklinde geçmektedir. Osmanlı Türkçesinde ise sözcük ilk anlamına ek olarak “peşinden gitmek; zapt etmek, hâkim olmak; götürmek” anlamlarında kullanılmıştır. Bu dönemde tespit edilen “nefis yedmek” söylemi sözcüğün mecazlaşma kabiliyetini göstermesi açısından önemlidir.

Tarihi lehçelere bakıldığında sözcüğün “çekerek, tutarak götürmek” şeklinde somut anlamlı eylem kullanımının günümüze kadar devam ettiği görülmektedir. Bu anlama ek olarak fiilin zaman içerisinde “peşinden gitmek; yol göstermek, yöneltmek, yönlendirmek, kılavuz olmak, sevk etmek; zapt etmek, hâkim olmak (nefis); götürmek” anlamları kazandığı görülmüştür. Ancak günümüzde esas anlamı yansıtmakta *yed-* fiilinden ziyade *yedeğe almak, yedek/yedekte/yedeğine çekmek* şeklinde birleşik fiil kullanımlarının daha yaygın olduğu görülmüştür.

Kısaltmalar

DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

TS: Tarama Sözlüğü

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kısâsü'l Enbiyâ

T: Tonyukuk Yazıtı

ŞU: Şine Usu Yazıtı

İKP: İyi Kötü Prens Çatığı

IB: Irk Bitig

DLT: Divanu Lüğati't-Türk

İM: İrşâdü'l- Mülûk

DK: Kitâb-ı Dede Korkut

YED: Yunus Emre Divanı

KEF: Kitâbü'l-Ef'âl

Kaynakça

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetüzzekiye fi'l-Lüğati't-Türkiyye*. İstanbul: TDK Yayınları.

Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.

Bayat, F. (2020). *Orta Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- Clauson, G. (1972). *An Ethymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century of Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eckmann, J. (2014). *Mahmud Bin Ali- Nehcü'l-Feradis* (Haz.: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Aysu Ata). Ankara: TDK Yayınları.
- Eminoğlu, E. (2011). *Kitâbü'l-Ef'âl*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Divanu Lügati't-Türk (Giriş- Metin- Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, M. (2006). *Orhun Abideleri* (37.Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gömeç, S. (2007). Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 2(4), 1283-1296.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniv.
- Kunos, I. (1902). *Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatay- Osmanlı Sözlüğü*. Budapeşte.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium/ Turcicae- Arabicae-Persicae/ Lexicon Turcico-Arabico-Persicum III*. Viyana.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları* (3.Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, A. (1996). *Ötüken Türk Kitabeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniv.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Şemseddin Sami (1900). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Sevortyan V. E., Leviskaya L. S. (1989). *Etimoloğičeskiy Slovar Tyurkskih Yazikov*, Moskva.
- Tatçı, M. (2012). *Yunus Emre- Divoan-I İlahiyat*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Irk Bitig*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2022). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati 9.Cilt*. (Editörler: Nurettin Demir- Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Toparlı, R. (2017). *İrşâdü'l Mülûk Ve's-Selâfîn*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Tulum, M. M., Azılı, K. (2015). *Eski Uygurca Edgü Ögü Tigin Anyıg Ögü Tigin*. İstanbul: Türkiye Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- User, H. Ş. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vambery, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tataischen Sprachen*. Leipzig: Brockhaus.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü)*. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, E., Demir, N., Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Vañev, N., Gılibov, G., Klasov, G., Popov, D., Sanov, V., Romanski, S. (1962). *Tursko-Bulgariski Recnik*. Sofya: Nauka i izkustvo.

Çevrim İçi Kaynaklar

<https://www.ktb.gov.tr/TR-96438/mustafa-kemalin-kagnisi--fazil-husnu-daglarca.html>
[Erişim Tarihi: 26.03.2023].

<https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 24.03.2023].

<https://lehediz.com/> [Erişim Tarihi: 23.03.2023].

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yedmek> [Erişim Tarihi: 25.03.2023].

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yedek> [Erişim Tarihi: 25.03.2023].

<http://lugatim.com/s/yedmek> [Erişim Tarihi: 25.03.2023].